Атрибутивні – такі підрядні композити, в яких залежний (як правило, перший компонент) має семантику якості як постійної ознаки предмета:

7. Словотвірна модель A +> N:

경범 (輕犯) (контрактура від 경범죄) → <1> 가벼운 (경미한) легкий; <2> 범죄 злочин → карана провина, дрібне правопорушення;

누범 (累犯) → <1> 여러 декілька; <2> 범죄 злочин → повторно скоєний злочин, рецидив;

대사 (大赦) → <1> 큰 велике; <2> 용서 прощення, пробачення → амністія, помилування;

선의 (善意) → <1> 착한добре; <2> 마음серце → чесний намір; добросовісність;

신주 (新株) → <1> 새로운 нова; <2> 주식 акція → акція, що випускається у певній пропорції до будь-якої старої;

악의 (惡意) → <1> 악한 зле; <2> 마음 серце → злий намір;

이의 (異議) → <1> (보통과) 다른 інший, інакший, відмінний (від ~); <2> 의사, 의논 думка, ідея → протест; апеляція.

У предикативних термінах-композитах на основі методу трансформації простежується суб'єктно-предикатний семантико-синтаксичний зв'язок між морфемами. Предикативні композити можна виділити в окрему групу, зважаючи на те, що їм хоч і притаманний внутрішній синтаксис, проте морфеми синтаксично не залежать одна від одної.

8. Словотвірна модель N – V:

수상 (首相) → <1> 첫머리, 우두머리(가) голова, лідер; <2> 관찰하다 наглядати → прем'єр-міністр;

은행 (銀行) → <1> 돈(이) гроші; <2> 돌아가다 обертатися, перебувати в обігу → банк;

정사 (情死) → <1> (남녀간의) 사랑, 연모하는 마음 почуття (любові); <2> 죽다 помирати, зникати → подвійне самогубство.

З погляду семантичних відносин між номінативними складниками виділяються наступні типи двокомпонентних термінів-композитів.

1) Вмотивовані складні слова, значення яких може бути описано як сума значень їхніх складників; 2) частково мотивовані слова, у яких помітний зсув значення одного з компонентів; попри певні зміни у семантичній структурі одного з компонентів, значення композита в цілому є достатньо вмотивованим, прозорим; 3) ідіоматичні композити, семантика яких не відповідає окремим значенням їх структурних складників. Це найменш поширений тип складних термінів у правничій термінології корейської мови.

Підсумовуючи функціонування рекурентних словотвірних моделей, на основі яких у терміносистемі права корейської мови утворюються двокомпонентні терміни-композити продемонструємо отримані результати у таблиці.

Таблиця 1. **Продуктивність словотвірних моделей двокомпонентних ханмунних слів у наповненні правничої термінології корейської мови**

Структурно-семантичні моделі	Кількість утворюваних термінів	Типи композитів
V <+> V	193	Сурядні композити
N <+> N	31	
N +> N	109	Підрядні композити
V +> N	49	
Ad +> V	35	
V -> N	39	
A +> N	14	
N – V	4	Предикативні композити

Дані таблиці переконливо свідчать, з одного боку, про мінімальну продуктивність предикативних композитів, а з іншого – про важливу роль як сурядних, так і підрядних композитів.

1. *Кубрякова Е. С.* Парадигмы научного знания в лингвистике и ее современный статус // Известия РАН Серия Литературы и языка, № 2. – 1994. – С. 3–15; 2. *Солнцев В. М.* Очерки по современному китайскому языку. – М., 1957; 3. *Степанова М. Д.* Методы синхронного анализа лексики (на материале современного немецкого языка). – М.: Высшая школа, 1968. – 200 с; 4. *Мешков О. Д.* Семантические аспекты словосложения английского языка. – М.: Наука, 1986. – 208 с; 5. *Marchand H.* The Categories and types of present-day English word-formation. – Minch., Beck 1969. – XXVI, 545 p; 6. *Костадинова И.* Ономасиологический аспект словообразования и вопросы обучения лексике русского языка // Проблемы когнитивного и функционального описания русского и болгарского языков. Выпуск второй. Под общей редакцией доц. д-ра Д. Митева и доц. д-ра А. Николовой. Университетско издателство "Епископ Константин Преславски" . – Шумен, 2003; 7. *Даниленко В. П.* Как создаются термины? // Русская речь. – 1967. – №2. – С. 57–64; 8. *Шевчук В. Н.* Производные военные термины в английском языке. – М., 1983. – 231 с; 9. *Царев П. В.* Продуктивное именное словообразование в современном английском языке. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 225 с; 10 *Гринев С. В.* Введение в терминоведение. – М.: Московский Лицей, 1993. – 309 с; 11. *Кияк Т. Р.* К проблеме мотивированности научно-технических терминов (на материале немецких и русских терминов международного электротехнического словаря) // Структурно-семантические особенности отраслевой терминологии: межвуз. сб. науч. тр. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1982. – С. 3–12.

Надійшла до рекдколегії 25.09.09

Т. Терещенко, асист.

ПРОСТІР ЯК НЕВЕРБАЛЬНИЙ ЗАСІБ КОМУНІКАЦІЇ: ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ ТУРЕЦЬКОЇ РОЗМОВНОЇ МОВИ)

У статті розглядається проблема невербальної комунікації на прикладі проксемічних компонентів спілкування та аналізуються основні способи їх використання і сприймання мовцями у комунікативних ситуаціях різних типів.

In the article the problem of unverbal communication is examined on the example of proksemich components of intercourse, and the basic methods of their use and perception are analyzed in the communicative situations of different types.

Невербальна комунікація – це обмін та інтерпретація людьми невербальних повідомлень, тобто повідомлень, закодованих і передаваних в особливий спосіб: засобом виразних рухів тіла; звукового оформлення мови; визначеним чином організованого мікросередовища, що оточує людину; використанням матеріальних предметів, які мають символічне значення. Від вербальних повідомлень невербальні відрізняються більшою багатозначністю, ситуативністю, синтетичністю, спонтанністю. Слід відзначити, що вербальні компоненти – найважливіші складові комунікативного акту, оскільки саме вони в нормальному (неспеціалізованому) міжособистісному спілкуванні виступають основними носіями значень (смислів) повідомлень. Невербальна комунікація являє собою обмін невербальними повідомленнями між людьми, а також їхню інтерпретацію. Зрозуміло, що рухи людського тіла, звуки людської

© Терещенко Т.

мови або предмети, які знаходяться поряд із людиною, будуть сприйняті як визначення повідомлення лише в тому випадку, якщо за кожним із них закріплено відповідне значення, зрозуміле оточуючим. Подібно слову, жест, тип одягу, зачіска, тембр голосу, інтонація або постава також мають закріплені за ними в даній культурі значення.

Залучення невербальних компонентів до комунікативного процесу дозволяє звести до мінімуму вірогідність помилкового декодування висловлення, таким чином даючи адресатові можливість виявити комунікативний намір партнера та зробити відповідний комунікативний крок, що й зумовлює **актуальність** нашого дослідження. Слід зауважити, що дослідження невербальних компонентів набуває актуальності саме в межах комунікативних процесів, оскільки в комунікації розкриваються головні характеристики невербальних компонентів як комунікативно значущих одиниць спілкування. Невербальні засоби комунікації все частіше стають предметом соціолінгвістичних досліджень як у вітчизняному (Г. І. Барташева, Л. В. Солощук, Е. І. Шейгал, І. С. Черватюк), так і в турецькому мовознавстві (Ş. Özgören, A. Ergin, D. Cüceloğlu, E. Mutlu). Наразі не існує єдиної думки щодо складу невербальних компонентів спілкування – їх класифікація створюється на основі різних критеріїв. Комунікативно-релевантними невербальними компонентами комунікації є просодичні, кінетичні, такесичні, проксемічні засоби [6, с. 80]. **Головною метою** нашого дослідження є питання визначення головних функціональних особливостей проксемічних комунікативних засобів на матеріалі драматургічних творів сучасних турецьких письменників. Принагідно зазначимо, що саме невербальні компоненти у процесі комунікації мають велике значеннєве навантаження (особливо у спонтанному усному спілкуванні). Вони співіснують і співвідносяться з вербальними засобами внаслідок єдиної біологічної організації людини. Розгляд послідовностей мовних рухів і мовних взаємодій, як і мовних подій у цілому, неможливий, якщо не брати до уваги невербальних рухів і невербальних інтеракцій.

Зміна відстані між мовцями є невід'ємною частиною комунікативного зв'язку. Просторові зміни призводять до зміни тональності спілкування, надають йому інших акцентів. Проксеміка – це наука про комунікативний простір, про те, як людина усвідомлює і застосовує його [7, с. 458]. Основні категорії проксеміки – це міжособистісна дистанція (відстань між людьми під час спілкування) та просторова орієнтація (орієнтація людей відносно один одного).

Американський учений Е. Холл, який першим наголошував на ролі просторових чинників у комунікації, виділяє такі дистанції між комунікантами: інтимна (0–45 см), індивідуальна (45 см–1,2 м), соціальна (1,2–3,6 м) та публічна (3,6 м і далі) [6, с. 220]. Значущість дослідження проксемічних характеристик поведінки мовців відзначають й інші науковці [Т. В. Булигіна, А. Д. Шмельов, 2000; Г. Г. Почєпцов, 2001; І. Г. Альошина, 2000; М. Хейдеметс, 1979]. Адже саме простір є невід'ємним компонентом комунікативної ситуації, доповненням і поясненням семантично значущої інформації, що передається мовцями вербально або завдяки іншим НКК. Таким чином, вивчення закономірностей організації, використання та сприймання мовцями простору в комунікативних ситуаціях різних типів є необхідним внеском у створення цілісної теорії комунікації.

Слід зазначити, що кінесичні та проксемічні комунікативні компоненти становлять діапазон рухів, що сприймаються зором. Як слушно зауважує Н. І. Сукуленко, "зоровим образом зазвичай відводять провідну роль у твореннi актуальної мовної свідомості" [11, с. 53–55]. Відзначаючи універсальність зорової системи в інтегруванні та переінтегруванні будь-яких за модальністю сигналів, дослідниця посилається на А. В. Бєляєву, Б. Ф. Ломова та В. Н. Носуленко: "Зоровий образ ніби вбирає в себе, синтезує, організує навколо себе дані інших органів чуття… Провідна роль зорової модальності є найдосконалішою у функціональному плані, оскільки саме зір дає симультанну просторову картину навколишнього" [8, с. 11–12]. Загальновідомо, що людина сприймає зором 80 % інформації про навколишню дійсність [11]. Ці постулати підкріплюють тезу про вирішальну роль невербальної інформації кінетичного та проксемічного характеру, яка сприймається зором, коригуючи актуальну мовну свідомість комунікантів, викликає більшу довіру (адже зору довіряють більше, ніж слуху) та впливає на подальший перебіг комунікативного процесу.

Так, під час спілкування мовці створюють спільний комунікативний простір, який складається з особистого простору кожного з них. У процесі комунікації внаслідок зміни поз або руху мовців їхні особисті простори можуть порушуватися, накладатися один на одного залежно від комунікативних намірів. Ця обмеженість не зменшує їхньої значущості та складності у трактуванні. При цьому досить виразно виявляється двоїстий характер проксемічних НКК: той самий проксемічний компонент може маркувати різноспрямовані інтенції й викликати діаметрально протилежні реакції комунікативного партнера.

Хоча проксемічний невербальний компонент (проксема) є просторовим фоном будь-якого акту безпосереднього спілкування [5, с. 4], проксеміка в тексті художніх творів сучасних турецьких письменників трапляється не так часто. Дотримання соціальної дистанції є обов'язковою умовою в субординативних ситуаціях спілкування, де комуніканти виконують різні соціальні ролі. Доведено, що комуніканти з рівними соціальними статусами намагаються зменшити комунікативну дистанцію, а нерівність соціальних статусів передбачає її збільшення. Асиметрична ситуація спілкування *нижчий→вищий* передбачає дотримання соціальної дистанції. Початок розмови, а подекуди і вся розмова характеризується типовим місцезнаходженням комуніканта з нижчим соціальним статусом, наприклад:

1) Директор→підлеглий: *Müdür, masasında* ***geri geri çekilerek****, 'Sen ne diyorsun yahu?' diye bağırdı. (YNYNY, s. 87) – /Директор, дещо* ***відійшовши назад від свого робочого столу,*** *закричав: "Що ти говориш?"/*

2) Службовець→клієнт: *Keyfimden sırıtıp duruyordum* ***memurun karşısında****. (YNYNY, s. 58) – /Я* ***стояв перед службовцем****, єхидно посміхаючись про себе./*

3) Король→селянин: ***Krala yaklaşarak*** *kralı selamladı ve şunları söyledi: "Kralım Size bir armağan getirdim. Lütfen bu tatlı incirleri kabul edin."* [Int.] *– /(Селянин)* ***Підійшовши до короля,*** *привітався з ним і сказав: "Вельмишановний королю, я приніс Вам подарунок. Будь ласка, прийміть цей солодкий інжир у подарунок"./*

4) Поліцейський→перехожий: *Murat Çakıcı* ***polis memuruna iyice yaklaştı****. O ise kimlik sordu. Ama kimliği Murat'ın yanında değildi. Bunu üzerine polis memuru* ***adama yaklaşarak*** *'O zaman benimle karakola gideceksin' diye söyledi.* [Int.] *– /****Мурат Чакиджи наблизився до поліцейського****. Той попрохав пред'явити посвідчення особи. Але з собою в Мурата не було посвідчення. Почувши це, поліцейський,* ***наблизившись*** *до чоловіка, мовив: "У такому разі підеш зі мною до дільниці"./*

Таким чином, для комуніканта в асиметричній ситуації спілкування *нижчий→вищий* не властиве вільне корегування комунікативної дистанції, особливо її зменшення. Рідко підлеглий комунікант зменшує відстань спілкування з власної ініціативи, а якщо це і трапляється, то лише для досягнення певної мети (наприклад, у ситуації прохання тощо). Зокрема, важливим засобом вираження соціальних статусів співрозмовників є також їхня взаємна орієнтація у просторі: при субординації комуніканти займають місця навпроти одно одного, при рівності статусів – поряд.

Варто зауважити, що зміна дистанції (її скорочення) адресантом може слугувати створенню найефективніших умов для реалізації стратегії кооперативного спілкування (приклад 1). Або ж, навпаки, зміна дистанції адресантом може бути скерованою на посилення домінування й реалізацію конфліктно спрямованої стратегії (приклад 2):

1) (Hükümlüler) yemeklerini yiyip çaylarını içiyorlardı. Bu sırada koğuşun başka hükümlüleri de ***çevrelerinde toplandılar****. (YNYNY, s. 63) – /(Засуджені) обідали та пили чай. А в цей час, інші засуджені, що були присутні у камері,* ***зібралися навколо них****./*

2) Bunu üzerine bizim akrabalardan iki delikanlı ***yanıma gelip****, kollarıma girip beni evden bahçeye çıkardılar. (YNYNY, s. 47) – /Після цих слів двоє молодих наших родичів* ***підійшли до мене*** *та, взявши під руки, вивели мене з будинку надвір/.*

Адекватне сприймання значущості змін просторового чинника вимагає знання законів такого розташування. Присутність мовця в комунікативному просторі дозволяє говорити про антропоцентричність параметрів простору. Так, у турецькому розмовному мовленні найбільше задіяні особиста, інтимна та соціальна дистанції. Зокрема основними напрямами оперування проксемічним фактором під час спілкування є такі: 1) скорочення дистанції між мовцями; 2) збільшення дистанції між мовцями.

Якщо адресант намагається скоротити дистанцію між собою та своїм комунікативним партнером, то останній у такому разі може:

а) рухатися назустріч адресантові, таким чином активно реагуючи на його ініціативу та прискорюючи скорочення дистанції, наприклад:

1) ***Yanıma ordan biri yanaşıp****, kulağıma dostça, 'Sen bu şapkayı kaçırma, iyi mal...' dedi.* (YNYNY: s. 180) – /*Один із них,* ***підійшовши до мене****, пошепки сказав подружньому: "Не знімай шапки, це хороший товар./*

2) *Nasıl olduysa, o kalabalığın sıkışıklığında o köylüyle gene* ***yan yana düşmüştük****.* (YNYNY: s. 100) – /*Як би там не було, серед натовпу ми знову з тим селянином* ***впритул зійшлися.****/*

3) *...Onca kalabalığı yararak sökerek, alçak engelleri aştım,* ***kendimi Satılmış'ın önüne attım****.* (YNYNY: s. 128) – /*Подолавши незначні перешкоди, розштовхуючи натовп, я знову* ***постав перед Сателмишем****./*

4) *Biz nüfus memuruyla cebelleşirken başkaları da* ***arkamıza birikmiş*** *sabırsızlanıyordu.* (YNYNY, s. 36) – /*Поки ми дискутували з працівником паспортного столу, решта відвідувачів* ***вишикувалася за нашими спинами****, нетерпляче очікуючи./*

5) Ertesi gün Songül, dersini okumak için ***benim masama geldi****. Üzeri felaket derecede sigara kokuyordu.[Int.] –* /*Наступного дня Сонгюль, для того, щоб провести урок,* ***підійшов до мого столу****. Від його верхнього одягу нестерпно тхнуло цигарками./*

б) зберігати своє положення незмінним, тобто відводити собі пасивну роль в оперуванні комунікативним простором, наприклад:

1) *Tuba Ünsal'ın baskısına rağmen geri* ***adım atmadı****. [Int.] –* /*Туба, незважаючи на тиск Унсала,* ***не відступила назад****./*

2) *Kopek da o hızla* ***bir adım*** *atsa karnıma basacaktı, ama hayvan o anda* ***adım*** *dahi* ***atmadı****. [Int.] –* /*Якби собака* ***побігла швидше****, то наступила б мені лапою прямо на живіт./*

3) *Adamlar, bana boş boş baktılar. Yerlerinden bile* ***kıpırdamadılar****. [Int.] –* /*Люди подивилися на мене скляним поглядом. Але* ***навіть не зрушили із місця****./*

в) виявити активність у збереженні дистанції між собою й комунікативним партнером, для чого намагатися зупинити адресанта жестами, виразом обличчя, поглядом або рухатись у напрямі від адресанта, таким чином захищаючи свій простір від вторгнення опонента, наприклад:

1) ***Kapısında dikilmiş*** *olan odacı* ***beni içeri salmadı****.* (YNYNY: s. 129) – /*Прибиральник кімнати,* ***стоячи на порозі, не пропустив мене всередину****./*

2) *Orası öyle ama ben gene de inanmadım. ...Uzun koridorun* ***öte başındaki köşeye siperlendim*** *ve odacının kapı önünden uzaklaşmasını bekliyordum.* (YNYNY: s. 131) – /*Якраз це і було так, однак я знову не повірив цьому. … Я* ***заховався у віддаленій куточок коридору****, очікуваючи на те, коли прибиральник залишить кімнату./*

Безумовно, ініціатором зміни особистого простору може виступати й адресат, який реагує на репліки адресанта. Спрямованістю подібних змін є також скорочення або збільшення дистанції залежно від змін у перебігу діалогу. Таким чином, конфігурації особистого простору мовців можуть набувати різних форм, оскільки можуть збігатись або відрізнятись інтенції у зміні простору в обох комунікативних партнерів. Визначення комунікативної значущості зміни конфігурації комунікативного простору можливе за умови врахування взаємодії цієї зміни з вербальними компонентами, яка відбувається головним чином за координативним принципом.

Варто зазначити, що аналіз проксемічних компонентів, відтворених у текстах художніх творів, дає можливість установити практично повний їхній репертуар, оскільки набір рухів, що спричиняють зміни в особистому просторі людини, є доволі обмеженим. Це виявляється в структурі та семантиці мовних одиниць, які використовуються для опису цих рухів. Зокрема для опису змін в особистому просторі комунікативних партнерів застосовують дієслівні конструкції руху, які включають індивідну константу й індивідну змінну. Індивідною константою стають дієслова, до значення яких входять просторова сема – це ті, що позначають місце перебування або зміни в позиції комуніканта внаслідок руху. Принагідно зазначимо, що сама індивідна константа набуває значущості в сполученні з однією або кількома індивідними змінними, які конкретизують тип зміни особистого простору. Вони, зокрема, містять інформацію про: 1) напрям змін у просторовому розташуванні комунікантів: а) відбувається рух у напрямі до партнера:

– yanına doğru; – *yanında birer kişi gidiyordu; yaklaşmak; yanına gelmek, yan(ım)a gelmek; yanına oturmak, yanına almak;önüne çıkmak;*

б) відбувається рух у напрямі від співрозмовника:

yan çizmek; -dan, -den uzağa gitmek, uzak durmak, uzaklaşmak, arkasını dönüp gitmek, gitmek,

– ı bırakıp gitmek;

2) траєкторію рухів:

arka taraftan geçmek, – nın arkasından geçmek, *etrafında, etrafına toplamak, etrafında dört dönmek, – nın –ını çevirmek, – ın önüne düşmek, önünden geçmek, önüne katmak, öncelemek, yanlamak, – ın etrafında dönmek;*

3) відправну точку руху тощо:

evden/işten çıkmak, arabadan uzaklaşmak, sandalyeden kalkmak, yerinden kalkmak тощо;

Отже, в результаті проведеного дослідження, нами було встановлено, що для номінацій проксемічного фактора нехарактерна різноманітність лексичних і стилістичних засобів, які є задіяними у створенні кінетичних і просодичних номінацій. Їм властива лексична та структурна однозначність і спрощеність відображення в тексті. Таким чином, інтенції комунікантів і комунікативна спрямованість спілкування в цілому акцентуються змінами у просторовому розташуванні комунікантів. Самі ж зміни просторового розташування, тобто оперування проксемічним фактором, під час спілкування комбінуються з іншими НКК: наближення до комунікативного партнера дає змогу використовувати контактні жести, маніпулювати просодичними чинниками тощо.

1. *Альошина І. Г.* Структурно-семантична характеристика дієслів динамічної просторової локалізованості у французькій мові (у зіставленні з українською): Автореф. дис… канд. філол. наук: 10.02.17 / Донецький державний університет. – Д., 2000. – 20 с.; 2. *Барташева Г. І.* Взаємодія невербальних та вербальних компонентів ситуації комунікативного домінування в англомовному дискурсі: Автореф. дис ... канд. філол. наук: 10.02 / Харк. нац. ун-т. – Харків, 2004. – 20 с. 3. *Барташева Г. І.* Автономне функціонування невербальних компонентів у комунікативній ситуації домінування // Вісник Житомир. держ. ун-ту ім. Івана Франка. – 2004. – Вип. 17. – С. 82–86. 4. *Булыгина Т. В.*, *Шмелев А. Д.* Перемещение в пространстве как метафора эмоций // Логический анализ языка. Языки пространств. – М.: Языки русской культуры, 2000. – С. 278–288.;

5. *Галичев А. И.* Кинетический и проксемический компоненты речевого общения: Автореф. дис ... канд. филол. наук: 10.02.15 / Моск. гос. ун-т. – М., 1987. – 22 с. 6. *Грейдина Н. Л.* Основы коммуникативной презентации. – М.: Восток – Запад, 2005. – 384 с. 7. *Крейндлин Г. Е.* Невербальная семиотика: язык тела и естественный язык. – М.: Новое литературное обозрение, 2002. – 592 с.; 8. *Ломов Б. Ф., Беляева А. В., Носуленко В. Н.* Вербальное кодирование в познавательных процессах. – М.: Наука, 1986. – С. 11 – 12.; 9. *Почепцов Г. Г.* Теория коммуникации. – М.: Рефл-бук; К.: Ваклер. – 2001. – С. 60–61.; 10. *Солощук Л. В.* Посмішка як мімічний жест та її роль в англомовному діалогічному дискурсі // Новітня філологія. – Миколаїв, 2005. – Вип. 1. – С. 6–13.; 11.*Сукуленко Н. И.* Отражение обыденного сознания в образной языковой картине мира. – К.: Наукова думка, 1991. – 161 с.; 12. *Хейдеметс М.* Обзор исследований о пространственном факторе в межличностных отношениях // Человек, среда, пространство. Исследования по психологическим проблемам пространственно-предметной среды. – Тарту: Тартуский ун-т, 1979. – С. 129–161.; 13. *Шейгал Е. И., Черватюк И. С.* Власть и речевая коммуникация // Известия РАН. Серия литературы и языка. – 2005. – т. 64. – № 5. – С. 38–45.; 14. *Cüceloğlu D.* İnsan İnsana. – Remzi Kitabevi. – İstanbul, 1995; 15. *Ergin A.* Eğitimde İletişim. - Anı Yayıncılık. – Ankara, 2000; 16. *Mutlu E.* İletişim Sözlüğü. – Ark Yayınevi. – Ankara, 1994; 17. *Nesin A.* Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz, Beşinci Basım, Şubat, Nesin Yayınevi. – İstanbul, 2008; 18. *Özgören Ş.* Dikkat Vücudunuz konuşuyor.– Academyplus Yayın Evi. – Ankara, 2000.

Надійшла до редколегії 15.09.09

Г. Халимоненко, д-р філол. наук, проф.

ПОХОДЖЕННЯ ТЕРМІНА "БУНЧУК"

На матеріалі тюркської лексики висвітлюється походження слова "бунчук".

The word " bunchuk" on the base of turkish languages have been considered.

У словниках української мови термін тлумачиться так: БУНЧУГ, БУНЧЮК "знамено з кінського хвоста, яке несли перед гетьманом" (1. 64); БУНЧУК "знак гетьманської влади; складався з довгого древка з насадженим на нього золотим яблуком з білим султаном з кінського волосся; на час походів бунчук ставили перед наметом гетьмана, в бою чи в пору врочистостей його возили перед гетьманом. У полках бунчуг використовували як одне із знамен"; також "низка бісеру","12 разків намиста"; БУНЧУКОВЕ ТОВАРИСТВО "гетьманський штаб", "гетьманський почет"; БУНЧУКОВИЙ ТОВАРИШ "охоронць бунчука, посада введена І. Мазепою" (2.15); БУНЧИК "низка бісеру" (3.134); БУНЧУК "один із знаків гетьманської влади: древко з металевим яблуком на кінці, під яким звішувався кінський хвіст" (4, 111); "булава з металевою кулькою на кінці та прикрасою – китицею з кінського волосу; в давні часи широко застосовувалася в Туреччині, Польщі, Росії (як ознака влади козацьких отаманів) і в Україні (як ознака влади гетьманів), (5, 257); БУНЧУК, БУНЧУГ "булава з китицею з кінського волосу як символ влади" (6. 1, 296).

Д. Яворницький подає ще ширше тлумачення: "Бунчуком називалася проста, пофарбована чорною фарбою палиця, завдовжки чотири з половиною аршини, на верхівку якої набивали мідяну, іноді позолочену кулю, а під неї вкладали фарбоване біле або чорне волосся з кінського хвоста з чотирма чи шістьма косами поверх волосся. Зважаючи на призначення бунчука, запозичили його козаки у турків". До цього Д. Яворницький додає ще й легенду з відомої праці Рігельмана: "Цей знак (бунчук) туркам перемогу дарував. Коли вони кинулися втікати, втративши великий штандарт, то їхній ватаг, відсікши шаблею у коня хвіст, прив'язав його до списа, зібрав рештки війська й переміг супротивника" (7. 1, 229).

В інших слов'янських мовах термін відомий лише як найменування одного з козацьких клейнодів в українських козаків або турецької військової емблеми (6. 1, 296), через що орієнталісти ніколи впритул не бралися до з'ясування його походження, напр. Н. Дмітрієв (8.531) який все таки пов'язував укр. б у н ч у к з тюрк. bojun/ mojun "шия" та навів тур. bonçuq "perles fauses", пор. тур. (суч.) boncuq "різнокольорове скляне намисто", "синя намистинка, яку носять, щоб не зурочили" (9. 125).

У пам'ятках тюркських мов термін засвідчується досить рано, але тільки у формі monçuq, munçuq, monçaq (XIст.) "будь-який коштовний камінь; ікло лева чи оберіг, що їх вішають на шию коня" (14. 349;25. 346, 348), також кипч. XIV, чаг. XV "намистина"; чаг. minçaq, muncaq, muncuq "мушлі, барвисті скляні намистинки, якими прикрашають шию коням чи віслюкам" (10.1, 293; 11.4, 2190); каз. moinşaq, кирг. moinço "червоне намисто", сарт. moinça "хомут"; тел. monçoq "перли, намисто" (11.4,2120; 2123); також караїм. bojmunçaq " прикраси з коштовного каміння" < boin "шия" + munçaq "бісер, намисто", крм.bunçuq "мушлі, кульки, намисто, що його надягають на шию коням", qatyr bunçuğu "прикраса на шиї мула", тур. buncuq "намистинки, мушлі, несправжні (скляні) перлини" , nazar buncuğu "намисто від пристріту" (11.4, 1645; 1815); крм. munçaq "бісер, намисто", muncaq "коштовний камінь", тат. muncaqa "намисто з монет", тюрк. (Дагестан) muncaq "коштовний камінь" (11.4, 2190); аз. (Нізамі Гянджеві, "Хосров та Ширін") muncuq "емблема у вигляді напівмісяця на верхівці прапора". Ресенен (12.84) наводить також монг.monçag "прикраса на шиї коня", кор. mung "куля; круглий".

У пам'ятках української писемності термін уперше засвідчується у вигляді антропоніма: "В літо 1169. Почали (половці) Чагровичі до нього (Володимира Мстиславича) слати (послів) – Чекман, і брат його Тошман, і Моначюк"; "В літо 1202. (Бояри) Мстибог, і Мончюк, і Микифор сказали: "Не подобає нам убитти посла" (13. 292; 370). Ясна річ, в основі тодішнього половецького антропоніма ніяк не могла бути така реалія як "емблема влади, різновид штандарта, прапор", очевидно, ім'я дитини ототожнювали з певною коштовністю – недарма Клосон (14.349), зважаючи на пізніші значення слова "бісер, намисто з бісеру", висловив версію, що спершу лексема мала загальне значення: "ювелірний, коштовний камінь". А проте в цьому ж літописі засвідчуємо фактично ту саму реалію, яку українці в добу козаччини називали б у н ч у к о м, щоправда в літописі маємо назву "челка стягова": "В літо 1172. І зустрілися стрільці з обох сторін, і порубали вони (половці) й стягоносця нашого, і чолку стягову обірвали із стяга… Володислав тоді надумав узяти стяг Михалків і надів на нього шолом. І зібралися (наші коло стяга), і вдарили на них (половців), і стягоносця половецького порубали" (13.302). Редактори-видавці літописа цілком правильно пояснили вираз "челка стягова" – "китиця із кінського волосу на знамені, бунчук". Отже, як бачимо, у війську українських князів у вжитку був той самий штандарт, що й у тюрків, лиш мав він свою питому назву, очевидно, кальку. Зафіксований термін ч о л к а і у "Слові о полку Ігоревім": "Чрьленъ стягъ, была хорюговь, чрьлена чолка, сребрно стружие", що його тлумачать як "бунчук" (15. 146). Виникає проте питання: чолку русичі робили з кінського хвоста чи все таки з волосся, зрізаного з гриви (адже ч о л к а!). Відомо, що тюрки й справді прикрашали волосся на кінській голові: тюрк. alynçaq "предмет, який чіпляють до кінського чола для прикрашання" < alyn "лоб" (16.89); також узб. ("Алпамиш") qutas "прикраса, оберіг, намисто , що його надягали на шию коня"; с.-тюрк. (1312р.)qutuz "волосся, що його чіпляють до шиї тварини" (12.305); тур. qotas "бант з волосся морського коня, що його чіпляють до шиї огира" (11. 2, 608).

В українському юридичному документі 1494 р. засвідчується ще один антропонім, цього разу вже з початковим б-: Мы Стефан воєвода знаменито чиним ожє… слоуга наш Бончок и сєстри єго продали єдно сєло" (17.112). А в пам'ятках XVI–XVII ст. термін трапляється вже досить часто і як найменування реалії: (1582) "кончер и бунчук сребром оправніе" (18.XVIII, 44); "гетманов коронних знаки войсковіе, то есть булави и бунчуки у свои руки узял" (19.12); В літо 1576. (король Стефан Баторій) видя у козаков мужест-

© Халимоненко Г., 2010